

Les batalles de Roses i de les illes Formigues en els *Gesta Comitum* i en les *Cròniques* de Bernat Desclot i Ramon Muntaner

Veronica Orazi (Torino)

Summary: This paper contains a study of the narration of the naval battles of Roses and the Formigues Islands, transmitted by three fundamental works of Catalan historiography, namely Bernat Desclot's *Crònica* (1288), the *Gesta Comitum* (definitive Latin version, early 14th century), and Ramon Muntaner's *Crònica* (1325–1328). The collation of the different versions of the events described, crucial moments of the crusade against the Catalan-Aragonese Crown (1285), makes it possible to identify the key aspects of the differences considered irreconcilable by the scholars who have studied them previously, to deepen the theme, shed new light on it and suggest a new interpretation.

Keywords: Bernat Desclot's *Crònica*, *Gesta Comitum* definitive Latin version, Ramon Muntaner's *Crònica*, Medieval Catalan historiography, Battle of Roses and the Formigues Islands, crusade against the Catalan-Aragonese Crown (1285) ■

Received: 26-08-2023 · Accepted: 27-12-2023

■

Les batalles navals de Roses i de les illes Formigues representen els moments decisius d'una situació política internacional especialment delicada, els antecedents de la qual es poden resumir de la manera següent: Pere el Gran (1240–1285), fill de Jaume I, es casa amb Constança de Sicília, filla del rei Manfred (1232–1266), neboda de Frederic Barbaroja i, per tant, descendent de la nissaga imperial dels Hohenstaufen. Quan Frederic mor, el papa Martí IV ofereix el regne de Sicília a Carles d'Anjou (1226–1285), germà del rei de França Lluís IX. Quan també moren Manfred i Corradí (aquest, capturat i decapitat per ordre de Carles d'Anjou el 1268), Constança esdevé l'hereva del regne i Pere el Gran planeja la campanya de Sicília

Licensed under Creative Commons Licence
CC BY-NC-ND

Zeitschrift für Katalanistik 37 (2024), 425–442
<https://doi.org/10.46586/ZfK.2024.425-442>
ISSN 0932-2221 · eISSN 2199-7276

per a conquerir-lo. Un cop establert el domini catalanoaragonés sobre el Regne de Sicília (1282), el papa Martí IV excomunica el rei Pere, renega tots els seus títols, investeix rei d'Aragó Carles de Valois, fill del rei de França Felip III, i proclama la croada contra la Corona catalanoaragonesa (1283) (Aguilar, 2006; 2007). Tot això, és evident, representa un moment clau des del punt de vista històric i sociopolític, atès que la derrota hauria sancionat el destronament definitiu del rei catalanoaragonés i, per tant, la desaparició de la dinastia (Rahola, 1925; Soldevila, 1953: 22–23; Ferrer i Mallol, 2007). S'entén, doncs, fins i tot a la llum d'aquestes sintètiques consideracions, com de cabdal és aquesta situació, no només per al Regne catalanoaragonés, sinó, de manera més general, en el panorama dels equilibris polítics internacionals de l'Edat Mitjana. Aclarir la dinàmica dels fets i, en particular, de les batalles navals que van marcar la fi de la croada i, conseqüentment, la història dels regnes implicats, és un objectiu significatiu. Les pàgines següents pretenen contribuir a la comprensió d'aquests fets, mitjançant l'anàlisi dels seus testimonis historiogràfics, la seva col·locació i l'estudi filològic de la tradició medieval que en transmet la narració.

Les batalles navals de Roses (28 de juliol i fi d'agost o començament de setembre) i de les illes Formigues (27–28 d'agost) i la batalla del Coll de Panissars (30 de setembre i 1 d'octubre) de l'any 1285 constitueixen la culminació i la conclusió de la croada contra la Corona catalanoaragonesa. Es tracta d'esdeveniments difícils de reconstruir, relatats de manera força diferent a la *Crònica* de Bernat Desclot (1288) (Desclot, Soldevila ed., 2008: §§ 154, 157–158, 165–166), a la versió llatina definitiva dels *Gesta Comitum* (començament del s. XIV) (*Gesta Comitum*, 2007: § XXVIII, 36, 38–39), i a la *Crònica* de Ramon Muntaner (1325–1328) (Muntaner, Soldevila ed., 2011: §§ 129–132, 135–136). Aquestes versions presenten profundes discrepàncies pel que fa a la cronologia, el número, la localització i l'ordre dels combats i també els participants (Soldevila, 1953; 1965; Fort i Cogul, 1966; García Sanz, 1977: 243–250; Pryor, 1983; Badia i Homs *et al.*, 1985; Badia, 1993; Bassegoda, 2004; Planells, 2011: 219–222; Cingolani, 2006: 606–610, 639–647; Orazi, 2018; 2019).

Desclot, que relata dues batalles, no esmenta cap lloc en concret i col·loca el primer enfrontament a la costa entre Roses i Sant Feliu de Guíxols, quan els almiralls Ramon Marquet i Berenguer Mallol amb 11 galeres s'enfronten amb 24 galeres franceses (28 de juliol) i capturen l'almirall francès Guillem de Lodeva; el segon enfrontament el col·loca entre Sant Feliu de Guíxols i Palamós, quan des de Sicília arriba la flota de reforç de l'almirall Roger de Llúria.

També els *Gesta Comitum* al·ludeixen a dues batalles; la primera, prop de les illes Formigues, quan Ramon Marquet amb 12 o 15 galeres ataca 30 galeres franceses; la segona, a prop de Roses, quan hi arriba Roger de Llúria, desbarata l'estol adversari i captura l'almirall Guillem de Lodeva.

Finalment, Muntaner descriu tres batalles: la primera, contra 25 galeres franceses, mar endins, davant de Roses, protagonitzada pels almiralls Marquet i Mallol que arriben des de Barcelona amb 11 galeres (28 de juliol) i capturen l'almirall Guillem de Lodeva; la segona, prop de les illes Formigues, quan arriben des de Sicília 46 galeres a les ordres de Roger de Llúria (27–28 d'agost); la tercera a Roses, quan Roger ataca la Ciutat, la conquereix i derrota els francesos.

La col·lació de les diferents versions dels fets descrits als tres textos, que narren els moments clau del desenvolupament decisiu de la croada, permet identificar alguns trets que, si no resolen les divergències definides inconciliables pels estudiosos que les van analitzar, sí que afegeix elements que poden ajudar a profunditzar la qüestió i proposar una interpretació de les possibles causes de les discrepàncies documentades. Per a procedir en aquest sentit, cal comparar les diferents versions dels passatges objecte d'estudi i identificar els detalls útils al seu enfocament crític.

■ Situació abans de la primera batalla

Desclot, *Crònica* (Soldevila ed., 2008: §§ 154, 157–158, 165–166):

§ 154: [...] lo rei de França féu manament que les galeres e la sua armada anassen per tota la ribera tro sus prop la ciutat de Barcelona, e que s'amparassen dels ports e de les viles riba mar [...] E puis quan hagueren la ribera de tota la mar [...], una partida d'aquella armada romàs al port de Roses, e l'altra anava tot dia a Narbona e en Proença per portar vianda, e descarregaven a Roses.

§ 157: [...] lo rei d'Aragó [...] féu endreçar e aparellar [...] 11 galeres [...] e foren almiralls En Ramon Marquet e En Berenguer Mallo [...] com venc un divendres a vespre [27 de juliol] los almiralls [...] recolliren-se en les galeres e partiren-se de Barcelona e vengueren-se'n aquella nit davant Sant Feliu de Guixols [...] e hagueren sabuderia [...] que el rei de França havia triades [...] 24 [...] galeres [...] que s'eren apartades entre Roses e Sant Feliu e que devien anar a Barcelona.

Gesta Comitum (2007: § XXVIII: 36, 38–39):

XXVIII, 36 *De adventu navigii Gallicorum et munitione Gerundae* [...]: [...] venit in occursum regis Franciae et suorum Guillelmus de Lodeva, amirayl navigii dicti regis [...]

XVIII, 38 *De diruptione et combustione monasterium de Rosis et Sancti Felicis de Guixols et d'Empuries et totius maritimae usque propter Barchinona*: Praedictum autem navigium Gallicorum diruit et combussit monasterium et villam de Rosis, monasterium et villam Sancti Felicis de Guixols, cum vicinia sua tota, castrum et villam d'Empuries, castrum et ter-

ram Torssa [sic], castrum et terram de Loreto, castrum et terram de Blanes, castrum de Palafolls, et dedit per terra et mare plurima magna damna. Sed Deo propitio, qui non desierit sperantes in se, Rogerius, amirayl navigii domini regis Aragonum et Siciliae, vindicavit de his omnibus nos et totam terra.

Muntaner, *Crònica* (Soldevila ed., 2011: §§ 129–132, 135–136):

§ 129: [a Barcelona, Marquet i Mallol descriuen la situació al rei:] [...] “trobarets armades 12 galees e 4 llenys armats [...]” [...] “les galees del rei de França són 140, de les quals ha ordonat l’almirall [...] que ne romanen a Sent Feliu 60 armades, e [...] van e vénen ab vianda 50 de Sent Feliu a Roses [...] [è] de Roses a Sent Feliu [...] D’altra part, n’ha 5 a Narbona e Aigüesmortes e a Marsella per fer venir viandes [...] E les romanents 25 romanen a Roses, al port, [...] per guardar-lo [...] E nós sabem que les 50 galees són partides de Sent Feliu per anar a Roses bé ha 4 jorns; e, con són a Roses, dins 6 jorns, al pus llarg, hi són espeegades; e tantost que nós sapiam que hagen passades les Medes de Torrella nós entrarem en el golf de Roses, e en alba de dia e nós ferrem en les 25 galees qui estan a la punta del port [...]” [el rei els contesta:] nós vos haurem e [sic] deseixir de la 1 galea e dels 2 llenys, que volem trametre en Sicília [...] e [...] farem manament que encontinent l’almirall [Roger de Llúria] ab 50 o ab 60 galees venga [...].

En els passatges esmentats, els textos descriuen de manera més o menys detallada l’organització i el proveïment de l’exèrcit croat. Desclot esmenta la conquesta dels ports i les viles riba mar, fins gairebé a Barcelona, sense precisar els llocs en concret. Els *Gesta Comitum*, en canvi, sí que mencionen els llocs i precisen que els francesos conquereixen Roses, Sant Feliu de Guíxols, Empúries, Tossa, Lloret, Blanes i Palafolls (Desclot, Soldevila ed., 2008: 332, nota 1161; veg. també Cingolani, 2006: 593, nota 714). En canvi, Muntaner focalitza la narració en els preparatius de l’estol català i en la descripció detallada de la situació de la flota enemiga (número de veles, dislocació, funció i actuació). De totes maneres, dels textos emergeix el paper clau de Roses, que “era la base d’operacions de la gran esquadra francesa i també el depòsit de municions i de queviures des d’on també s’avituellava a l’exèrcit de terra” (Badia i Homs *et al.*, 1985: 32). A més, l’organització que descriu Muntaner “és perfectament lògica i creïble: el temps que les naus franceses esmercin per anar de les illes Medes al cap de Begur perden de vista el golf de Roses, serà l’equivalent al que empraran els vaixells catalans per arribar des d’enfora Cadaqués al port de Roses”; mentre Desclot, per la seva banda, “informa [...] de la partida dels vaixells [...] un divendres al vespre. Aquella mateixa nit haurien estat davant de Sant Feliu de Guíxols –o allevant, car lleixaren l’estol francès endarrere” (Badia i Homs *et al.*, 1985: 34–35).

Pel que fa a la situació i organització de les forces navals catalanes, “des de Saragossa, el 22 de febrer del 1285, [...] el rei ordenava a Marquet i Ma-

llo que possessin taula per l'enrolament de l'armada i que fessin construir immediatament tres noves galeres i adobar i tenir a punt les set galeres que eren a Barcelona i a València” (Badia i Homs *et al.*, 1985: 79, nota 8). Aquestes, més una altra, han de ser les 11 galeres de què parlen Desclot (Soldevila ed., 2008: § 157) i Muntaner (Soldevila ed., 2011: § 129). “Mesos després, trobant-se al Coll de Panissars, el rei Pere el 16 de maig de 1285, concedia [*a Marquet i Mallol*] plena potestat per exercir l'ofici d'almiralls –*officium admirallorum*– sobre tots els homes de les galeres de l'estol, a Catalunya i a València” (Badia i Homs *et al.*, 1985: 21).¹

■ Primera batalla

Desclot, *Crònica* (Soldevila ed., 2008: §§ 154, 157–158, 165–166):

§ 158: Quan los almiralls del rei d'Aragó [*Marquet i Mallol*] hagueren açò entès [...] baten de rem e sus en hora de vespres [*del 28 de juliol*]², un poc abans, foren lla [*entre Roses i Sant Feliu*] [...] e cridaren-los que s'aparellassen de la batalla. E l'almirall de les 24 galeres [...] mes-se en esquera [...] E les 11 galeres del rei d'Aragó [...] feriren en mig lloc d'aquelles [...] de tal virtut, que d'ultra les passaren totes, e partiren-les en tres parts [...] així que 7 d'aquelles 24 romangueren al mig de les 11 galeres del rei d'Aragó. E aquí los catalans [...] saltaren en aquelles 7 [...] E puis lleixaren-se anar a les altres, e primerament a aquelles qui eren de la banda de migjorn e eren armades d'hòmens de Narbona, e hagueren ab ells gran batalla; mas a la llonga los narbonesos [...] venceren-se tots. E les altres, de Marsella, qui estaven de la banda vers llevant [...] bateren de rem e fugiren [...] e totes les altres romangueren desbaratades e preses [...] quan hagueren preses les 7 galeres [...] regoneixeren qui eren aquells qui eren presos, e trobaren [...] l'almirall major d'aquelles 24 [...] per nom En Guillem de Lodeva [...] e puis triaren d'aquelles 7 galeres les 5 [...] E ells vengueren-se'n ab les llurs 11 galeres e ab les 5 que havien guanyades; e quan hagueren anat tro a 10 milles, l'armada del rei de França, major, qui era a Palamós, isqué'ls davant. E los almiralls del rei d'Aragó [...] no pogueren àls fer [...] e bateren de rem e feren la via de Mallorca e engolfaren-se fort en la mar.

Gesta Comitum (2007: § XXVIII: 36, 38–39):

XXVIII, 39 *De destructione navigii Gallicorum facta per Raimundum Marquet et suos*: Cum enim navigium regis Franciæ per vastum et spatiosum mare huc et illuc pergeret pro libito voluntatis, venit primitus Raimundus Marquet, civis Barchinonæ et amirayl .XII. vel .XV. galcarum, et cepit ac destruxit in loco vocato Frumigeus, plus quam .XXXa. galeas de navigio gallicorum, personas et galcarum corpora secum ferens, praeter plures qui interfecti fuerant in conflictu.

-
- 1 Muntaner (Soldevila ed., 2011: § 112, 196–197 i nota 462) explica les raons per què el rei va ordenar armar tan sols deu galeres, com ara també Desclot (Soldevila ed., 2008: 340, nota 1180); sobre els dos almiralls veg. Ferrer i Mallol (2007: 162–164).
 - 2 Coll i Alentorn fixa la data d'aquests fets al 27 de juliol (Desclot, Coll i Alentorn ed., 1951: vol. V, 65, nota 10).

Muntaner, *Crònica* (Soldevila ed., 2011: §§ 129–132, 135–136):

§ 130: [...] En Ramon Marquet i En Berenguer Mallo se recolliren en les 11 galees [...] e 2 llenys [...] e faeren la via de cap de Creus [...] entre la nit e el dia e l'endemà ells foren en la mar de cap de Creus [...] E, con lo sol fo post, [...] faeren la via de Cadaqués [*¡ els informadors que hi havien els conten que*] “hir matí partiren les 50 galees de Roses ab moltes barques e llenys, e ab l'oratge passaren les Medes de Torrella [...] sí que nós lo fem que han passat lo cap d'Aiguafreda [...] e, con les 50 galees foren partides, no hi romaseren mas 25 galees [...] e estan en guàrdia del port [...]” [...] E les galees [*de Marquet i Mallo*] pensaren de vogar, e alba de dia ells foren davant les 25 galees [...] En Guillem de Loderna féu [...] la via de les 11 galees. E les 11 galees estaven ben fora [*del port de Roses, en el golf de Roses doncs*], per ço que no fossen pres de terra. E En Guillem de Loderna venc a les 11 galees ab 15 de les sues, enfrenellades, davant; e hac ordonat que les 10 galees los venguessen per popa, e així que les tendrien enmig. E en Ramon Marquet i En Berenguer Maiol faeren en frenells llargs les galees, e metre los remes en frenells, per ço que los enemics no es poguessen entre ells metre. E, con ells se volguessen, que es donassen los remes de llarg, e que los ballesters en taula los cascassen e, con veurien que els haurien ben cascats, que donassen los remes de llong e que s'acostassen a manés; e així se féu [...] E així les galees estaven proa per proa, e les altres 10 qui eren de popa, e no podien entre ells entrar per los remes, qui estaven ben enfrenellats [...] e entretant los ballesters jugaven [...] E així la batalla durà tant, que [...] les cubertes de llus enemics eren gran res escombrades per los ballesters [...] E [...] era senyal emprès que, tantost com la trompeta [...] tocaria, que tothom donàs remes de llong e que investissen llurs enemics de llong [...] e, con les galees se foren mesclades, [...] la batalla molt cruel fo [...] pus foren acostats; mas a la fin los catalans [...] venceren, així que totes les galees hagren. E [...] con hagueren vençuda la batalla, e pres En Guillem de Loderna [...] tragueren les galees defora; e [...] vengren a una punta qui és prop de Cadaqués [...].

§ 131: [...] dementre que la batalla se faïa, de Roses anaren 2 barques armades a les 50 galees dient tot aquest fet; [...] les barques aconseguiren les 50 galees dellà el cap d'Aiguafreda, en una cala que ha nom la Tamariu, qui és escala de Palafrugell [...] E les 50 galees encontinent tornaren envers Roses; e, con foren passat lo cap d'Aiguafreda, ells veeren les galees d'En Ramon Marquet en mar, qui tiraven les 25 galees e faeren la llur via [...] E En Ramon Marquet e En Berenguer Maiol veeren que, si totes les 25 galees tiraven, que no els porien escapar, per què en meseren a fons 14 [...] e retengueren-ne 11, a cascuna galea una; [...] les 50 galees [...] pensaren-se que jamás no hi porien pendre [...] E, així, ab gran dolor vengren-se a Roses [...] E així confortaren lo lloc e lleixaren-hi 25 galees, e les altres 25 anaren a Sent Feliu ab aquelles barques e llenys que hagren lleixats al Tamariu.

§ 132: [...] E l'almirall del rei de França, qui sabé açò, [...] ordonà que així con anaven les 50 galees de Sent Feliu a Roses, que així anàs ell [...] ab 85 galees, e que les 25 esteguessen tota hora a Roses [...].

Aquest primer enfrontament té lloc l'endemà del dia de sortida de l'estol català de Barcelona (27 de juliol), és a dir, el dissabte 28 de juliol de 1285.³

3 Coll i Alentorn esmenta un cronicó que indica aquesta data, que apareix al ms. V de la

Desclot (Soldevila ed., 2008: § 158) parla de 24 galeres franceses⁴ i no indica cap lloc exacte a l'hora de col·locar aquests esdeveniments, sinó que es refereix a la costa entre Roses i Sant Feliu, possiblement al golf de Roses; i afegeix que després de la batalla l'estol català fa deu milles i es troba amb el gros de la flota francesa, que era a Palamós (Cingolani, 2006: 642–643). Tanmateix, la tàctica del combat naval que descriu coincideix amb la il·lustrada per García Sanz (1977: 243–250), que la col·loca a les illes Formigues. Segons els *Gesta Comitum* (2007: § XXVIII, 39), en aquest primer enfrontament es van contraposar 12–15 galeres catalanes i 30 dels francesos “in loco vocato Frumigeus”, per confusió amb la batalla del 28 d'agost; mentre Muntaner (Soldevila ed., 2011: § 130) col·loca el combat a Roses, mar endins, però no contra les galeres del rei de França que n'han partit, sinó contra les 25 galeres que s'hi han quedat.⁵ Segons els *Gesta Comitum* (2007: § XXVIII, 39), els Catalans prenen i destrueixen 30 galeres adversàries; mentre segons Muntaner (Soldevila ed., 2011: §§ 131–133) se n'enduen 25, però han d'abandonar-ne 14 per no endarrerir-se davant l'encaç de l'estol francès.

L'empresonament de l'almirall Guillem de Lodeva consta als tres textos, però en moments diferents: en Desclot en ocasió de la primera batalla, en el golf de Roses, quan Marquet i Mallor amb 11 galeres desbaraten 24 galeres franceses (Desclot, Soldevila ed., 2008: § 158); en els *Gesta Comitum* després de la segona batalla, quan Roger de Llúria s'enfronta amb els francesos a Roses (*Gesta Comitum*, 2007: § XXVIII, 39); finalment, en Muntaner quan els dos almiralls catalans amb 11 galeres desbaraten les 25 galeres enemigues a Roses (Soldevila ed., 2011: § 130). En un informe que el rei Pere envia als reis de Castella, Portugal i Anglaterra i a diversos magnats es llegeix: “decem tantum galee Cathalonie .XXIII. galeas regis predicti vice-rant et ipsarum ceperant alium admiratum nomine Guillelmo de Lodeva” (Desclot, Coll i Alentorn ed., 1951: vol. V, 70, nota 2; Desclot, Soldevila

crònica de Desclot (ms. 943 de la Biblioteca de Catalunya): “Lo dissabte tai fo a .XXVIII. de juliol”; veg. Desclot, Coll i Alentorn ed., 1951, vol. V: 65, nota 10 i 66, nota 1; Soldevila ed., 1971: 658, nota 20; Desclot, Soldevila ed., 2008: 344, nota 1187.

- 4 Com consta també a una carta del rei Pere del 14 d'octubre (Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 47, fol. 134v).
- 5 Sobre la localització d'aquesta primera batalla i la divergència de les fonts a tal propòsit, veg. Desclot, Coll i Alentorn ed., 1951: vol. V, 68, nota 2 i 118, nota 7; Cingolani, 2003–2004: 224–225; Badia i Homs *et al.*, 1985; Bassegoda, 2004; Cingolani, 2006: 603–610; Desclot, Soldevila ed., 2008: 354, nota 1189.

ed., 2008: 345, nota 1191).⁶ Aquest document confirma, per tant, la captura de Lodeva després del primer enfrontament.

■ Segona batalla

Desclot, *Crònica* (Soldevila ed., 2008: §§ 154, 157–158, 165–166):

§ 165: [...] lo jorn de la festa de Sant Bartomeu [24 d'agost] [...] venc tantost un missatge davant ell [el rei] [...] e dix-li [...] “jo partí esta nit que passada és de la ciutat de Barcelona a hora de mitja nit [del 23 d'agost]; e [...] eren vengudes e arribades 30 galeres de l'armada de Sicília amb En Roger, qui és almirall” [...] [després, el text al·ludeix a la campanya de Roger per la costa i la ‘contrada’ de Nàpols –Crotona a la costa oriental de la Calabria, principat de Taranto–, que però és de l'estiu del 1284].

§ 166: [...] quan les 11 galeres del rei d'Aragó hagueren desbaratades e vençudes aquelles 24 galeres del rei de França [...] e foren tornades a la ciutat de Barcelona [...] En Ramon Marquet e En Berenguer Mallol [...] armaren les 10 galeres d'aquelles 11 [...] e [...] partiren-se [...] e acostaren-se a [...] aquella armada del rei de França [...] E quan foren davant [...] Sent Pol des Maresme, [...] assats prop d'aquell lloc on era l'armada del rei de França, tiraren les galeres en terra [...] tro haguessen avinentesa que poguessen fer algun bon ardit. [...] lo rei de França [...] aparellà [...] 25 galeres [per anar] a aquelles. [...] En aquesta saó les 30 galeres de l'armada de Sicília eren ja vengudes a Barcelona. [...] Un diumenge a vespre [26 d'agost] [...] En Roger, almirall de les 30 galeres del rei d'Aragó, se partí de Barcelona ab aquelles galeres [per a trobar-se amb] aquelles 10 galeres que eren a Sent Pol [...] e ajustaren-se totes e foren per nombre 40 [...] galeres, e entre llenys armats e barques armades e sageties foren bé altres 40, així que bé eren 80 veles. E aquella nit [...] preseren tanta de la mar, que al jorn [27 d'agost] foren passats tan avant, que les 25 galeres que el rei de França havia armades foren romases al mig lloc entre ells i la ciutat de Barcelona. E quan venc aquell jorn mateix, gran matí, 4 galeres vengueren a Barcelona de Sicília, ultra aquelles 30 que ja eren vengudes, e [l]almirall [...] partí's aitantost de Barcelona, e seguiren-lo algunes barques e lenys [...] e així foren entre totes tro a 12 veles [...] E quan [...] isqueren a la punta d'un cap d'una muntanya e viren-se davant aquelles 25 galeres del rei de França que venien a ençà, car cuidaven trobar a Sent Pol les 10 galeres del rei d'Aragó. E [...] les galeres del rei de França [...] isqueren-los a carrera [...] E durà tant l'encalç, que el sol fo colgat, e [...] los almiralls del rei de França [...] per la nit, [...] lleixaren-se de l'encalç. E les 4 galeres de Sicília anaren tan avant, tro que es trobaren ab l'armada del rei d'Aragó e de Sicília [...] E partiren-se les galeres d'aquí totes, així que [...] foren ben prop de les 25 galeres del rei de França [...] E En Roger [...] anà ell ferir tot primer ab la sua galera [...] E totes les altres galeres atressí [...] feriren poderosament e mesclaren-se totes [...] E quan aquesta mescla hac durat una peça, 12 galeres d'aquelles 25 [...] donaren a rem e emblaren-se de la batalla [...] e fugiren-se'n [...] E les 13 galeres que romangueren de les 25 foren preses. [...] E En Roger [...] venc-se'n ab les galeres e ab l'altra armada [...] per veer si trobaria les 12 galeres del rei de França que s'eren emblades de la batalla; e puis hac sabuderia que al port d'Aigües Mortes eren. E quan no les trobà allí no se'n volc pus destorbar e tornà-se'n al port de Cadaqués [...] E quan tenc la vila e lo castell de Cadaqués romàs-se aquí [...].

6 El document va ser publicat per Cingolani (2006: 755–756).

Gesta Comitum (2007: § XXVIII, 36, 38–39):

XXVIII, 39 *De destructione navigi Gallicorum facta per Raimundum Marquet et suos*: [...] Et cum aliud totum navigium esset in ebrietatis letitia apud Roses, superveniens Rogerus, amirayl domini regis nostris, in eos insiliens destruxit quasi totum navigium adversorum, maiorem partem interficiens personarum, Barchinonae alios captos ducens; inter quos Guillelmus de Lodeva, praedictus amirayl devicti et superati navigii, fuit captus et ductus cum aliis Barchinonae sub compede nobilis regis nostris; hic postea habuit se redimere in magna pecuniae quantitate. Sciendum vero quod si venisset pro tempore navigium domini regis nostri, numquam terram nostram indomiti Gallici defoedassent. Destructu et nusquam inter nos postea comparente maris exercitu Gallicorum, de eorum campestri ac ferali exercitu prosequamur.

Muntaner, *Crònica* (Soldevila ed., 2011: §§ 129–132, 135–136):

§ 135: [...] la galea e els dos llenys que el senyor rei trametia en Sicília [...] vengren a Messina [...] Palmirall [...] dins 15 jorns hac armades 46 galees [...] E féu la via de Cabrera [...] E [...] tramès un d'aquells llenys que el senyor rei li havia trameses [*sic*], a Barcelona; e lla trobà En Ramon Marquet i En Berenguer Maiol, e [...] faeren-li resposta que faés la via del cap d'Aiguafreda, e que en aquella mar devien trobar 85 galees qui faïen lo càrrec de Sent Feliu a Roses ab la vianda, e que l'almirall del rei de França hi anava, son cos. E faeren-li saber con açò faïa depuis ells hagueren hagudes les 25 galees a Roses [...] En Ramon Marquet e En Berenguer Maiol faeren recollir tothom e armaren 16 galees [...] e, con l'almirall hac vista la lletra d'En Ramon Marquet i d'En Berenguer Maiol, ell féu la via del cap d'Aiguafreda; e de nuit ell pres terra a les Formigues e aquí ell donà part a la nuit [...] E, con fo pres de jorn, l'estol del rei de França passava [...] e, tantost con l'almirall lo veé venir, féu armar la gent [...] E l'almirall féu la llur via e mes-se entre la terra e ells; e, con fo ab ells, [...] van ferir en ells [...] abans que fos jorn l'almirall los hac desbaratats [...].

Desclot (Soldevila ed., 2008: 362, nota 1238), un cop més, indica la cronologia dels esdeveniments: el dia de Sant Bartomeu és el 24 d'agost; per tant, les galeres de Roger de Llúria arribarien a Barcelona el dia 23 d'agost de 1285. El rei Pere, que era a Hostalric almenys des del dia 22 (o potser abans), se n'assabenta i va a Barcelona (Desclot, Soldevila ed., 2008: 660 i nota 3), detall a propòsit del qual Desclot concorda amb Muntaner. Cal recordar que ja en el mes de maig del mateix any el rei havia demanat a Roger de Llúria 30 galeres i 12 tarides per a combatre els francesos per mar, manifestant una certa urgència, determinada pel desenvolupament dels esdeveniments (Desclot, Soldevila ed., 2008: § 157).⁷

Desclot (Soldevila ed., 2008: § 116), per a explicar la tardança de l'arribada de l'almirall des de Sicília, es refereix a una campanya al llarg de la

7 Segons consta també a: Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 56, fols. 105r-105v, 106r, 115v, 116v i 118v. Veg. també Badia i Homs *et al.*, 1985: 57; Desclot, Soldevila ed., 2008: 342–343, nota 1185 i, 362, nota 1240.

costa i a l'interior del Regne de Nàpols, que també descriu Muntaner. Tanmateix, els fets que Desclot narra són anteriors a la vinguda de l'estol sicilià a Catalunya i cal col·locar-los cronològicament en el mes d'agost de 1284, és a dir, un any abans (Desclot, Soldevila ed., 2008: 362–362, nota 1242). Tot i així, també a l'estiu de 1285 “s'esdevindrien altres fets bèl·lics a Calàbria amb els quals es produeix la confusió”; a més, el mateix rei Pere comenta a la carta del 14 d'octubre d'aquell mateix any que el retard de l'arribada de l'estol des de Sicília fou degut a la presa de Tàrent (Badia i Homs *et al.*, 1985: 57).⁸ Això demostra que Desclot no sempre és fiable i en aquest cas confon les dues campanyes (una de l'estiu de 1284, l'altra de l'estiu següent). D'altra banda, i per raons diferents, tampoc no ho és sempre Muntaner, que aquí conta l'episodi de l'arribada del Roger de Llúria a l'illa de Cabrera, quan és cert que l'almirall arribà a Barcelona.⁹ Les causes d'aquest allunyament dels fets històrics potser es deuen a problemes relatius a les fonts emprades (incompletes o confuses), a qüestions de propaganda política, que –de vegades– orienten la narració dels fets i, en el cas de Muntaner, també als seus records personals no sempre fiables (degut a la distància cronològica respecte als fets narrats o bé a la manipulació voluntària).

Pel que fa a la datació, el diumenge esmentat per Desclot podria ser o l'endemà de l'arribada del rei a Barcelona, és a dir, el 26 d'agost, o el diumenge següent, dia 2 de setembre. Alguns estudiosos s'inclinen cap a aquesta segona datació (Desclot, Coll i Alentorn ed., 1951: vol. V, 113, nota 2; Pryor, 1983: 196), altres no descarten cap possibilitat (Soldevila ed., 1971: 661, notes 2 i 8; Desclot, Soldevila ed., 2008: 365, nota 1247), mentre n'hi ha que pensen que la data ha de ser el 26 d'agost, perquè “el rei desitjava i demanava des de feia temps amb insistència l'arribada de l'estol sicilià” (Badia i Homs *et al.*, 1985: 59–60), com confirma la seva carta del 14 d'octubre de 1285.¹⁰ La impaciència del rei Pere és evident a la crònica de Desclot, també pel fet que Girona estava a punt de caure en mans dels enemics que doncs s'havien de derrotar ràpidament i definitivament per mar. Com subratlla Badia i Homs, només la desfeta de l'armada de Felip III i la presa de Roses permetrien tallar l'avituallament de l'exèrcit francès

8 També Coll i Alentorn destaca l'imprecisió de Desclot en aquest punt (Desclot, Coll i Alentorn ed., 1951: vol. V, 108, nota 10), juntament amb Soldevila (ed., 1971: 661, nota 10 i 966, nota 5).

9 Com demostra la carta del rei Pere del 14 d'octubre de 1285 (Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 47, fol. 134v).

10 Segons consta a: Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 47, fol. 134v.

de terra, únic recurs aleshores per parar el seu avanç. Es tractava, doncs, d'una operació de màxima urgència. Els moviments de Pere el Gran també demostren aquesta pressa: el rei, en assabentar-se al matí del dia 24 de l'arribada de l'estol, cavalca tota la nit per arribar a Barcelona la matinada del dissabte 25 d'agost. Aquell mateix matí inspecciona les naus i, a la tarda, despatxa amb Roger de Llúria. Aquesta pressa del rei, tan evident, no indueix pas a pensar que la flota havia de romandre deu dies inactiva al port de Barcelona (cosa que hauria succeït si hagués partit el 2 de setembre). A més, si les naus en lloc de dos dies n'haguessin romàs deu a Barcelona, l'encadenament dels esdeveniments successius, tal i com els narra Desclot, difícilment es podria admetre. Això permet formular la hipòtesi que l'estol roman només tres dies al port, el temps just per proveir-se, i que la data de la seva partida és possiblement el diumenge 26 d'agost (Badia i Homs *et al.*, 1985: 59–60; Cingolani, 2006: 641).

La data de la segona batalla, doncs, ha de ser el dia següent, més precisament, la nit entre el 27 i el 28 d'agost. La interpretació segons la qual el combat té lloc la nit, entre el 3 i el 4 de setembre, descartada per les raons exposades abans, es podria haver produït per confusió amb un enfrontament diferent, l'últim i definitiu, segons es veurà més endavant.

Des de la perspectiva de Desclot, hi ha un primer contacte entre les 10 galeres de Marquet i Mallol i una part de les forces navals franceses; la localització d'aquest esdeveniment sembla coincidir amb la costa entre Sant Pol i Sant Feliu de Guíxols, des d'on devia venir l'estol francès (Desclot, Coll i Alentorn ed., 1951: vol. V, 115, nota 5), o bé a l'altura de Sant Feliu, atès que la flota enemiga devia procedir de Palamós (Cingolani, 2006: 642–643).

Pel que fa a la localització de la segona batalla, les fonts un cop més divergeixen: Desclot la col·loca entre Sant Pol i Sant Feliu, possiblement al cap de Sant Feliu (o de Palamós) (§ 166); els *Gesta Comitum* (XXVIII, 39) a Roses (com Guillaume de Nangis, en els *Gesta Philippi III sive Audacis, Chronicon abbreviatum regum Francorum* també traduït al francès *Chronique abrégée des rois de France*); mentre Muntaner a les illes Formigues, prop de la Punta del Castell i la platja de Calella de Palafrugell (§ 135). També la situa a les Formigues Nicolò Speciale (*Historia Sicula Libri VIII*), que després –com Muntaner– afegeix que l'estol va a Roses, coincidint en aquest detall important també amb Bartolomeo de Neocastro (*Historia Sicula*), que localitza l'enfrontament al cap de Sant Feliu (Desclot, Coll i Alentorn ed., 1951: vol. V, 118, nota 7). Cal recordar que les Formigues són “petits illots que són la senya d'identificació de l'horitzó marí de Calella i Llafranc” (Badia i Homs *et al.*, 1985: 15), “entre la Punta del Castell i la platja de Calella de Palafrugell”

gell”, i per això segons alguns estudiosos no sembla que els pugui escaure l'expressió “prendre terra” (Muntaner, Soldevila ed., 2011: 577). Potser és oportú pensar en aquella part de la costa, a aquella altura, i no necessàriament en els illots en concret. Tanmateix, també és possible que les naus quedessin camuflades a l'aguait al freu de l'illa denominada sa Planassa, entre les roques de les Formigues, la costa del cap de Planes i el farelló de Cala Estreta (Badia i Homs *et al.*, 1985: 63). D'altra banda, segons s'ha dit, Bartolomeo de Neocastro, Nicolò Speciale, els *Gesta Comitum* i Muntaner coincideixen en localitzar aquest combat a les illes Formigues o en les seves immediates rodalies. Aquests autors, a més, distingeixen dos enfrontaments successius o bé dos temps de lluita, el segon dels quals esdevindria a (prop de) Roses (Badia i Homs *et al.*, 1985: 64):

Es pot concloure que la batalla de final d'agost [...] degué tenir com escenari les illes Formigues i que hi hagué un segon temps del combat vora Roses [...] A Roses seria on s'hauria acabat de manera definitiva la lluita, però com a epíleg de l'enfrontament o batalla més important o transcendent esdevingut a les illes Formigues. (Badia i Homs *et al.*, 1985: 20)

Pel que fa als almiralls de la flota enemiga, també hi ha divergències significatives als textos: segons Coll i Alentorn (Desclot, Coll i Alentorn ed., 1951: vol. V, 118, nota 7 i 306), qui es refereix a la lletra del rei Pere i a Nangis, l'almirall francès era Enguerrand de Bailleul o Balliol, dit Escot (*Scotum*, escocès); en canvi, Pryor (1983: 197–199) menciona els dos almiralls genovesos Giovanni d'Orreo, conegut com *Escotus*, i Arrigo de Mari com a caps de les galeres que van a cercar les galeres catalanes de Marquet. Enguerrand de Bailleul és efectivament capturat a Roses però és alliberat pels francesos, que es retiren del lloc després de calar-hi foc (Cingolani, 2006: 645; Desclot, Soldevila ed., 2008: 367, nota 1252). Aquest també és un detall fonamental: l'almirall de la primera batalla és Guillem de Lodeva, capturat després de la desfeta; en canvi, els almiralls francesos que protagonitzen els enfrontaments successius són evidentment diferents.

Desclot, doncs, comenta que, reunida tota la flota catalana, Roger de Llúria s'enfronta amb les 25 galeres adversàries la nit del 27 al 28 d'agost a la costa davant de les illes Formigues (Cingolani, 2006: 642–643). En canvi, per a Pryor (1983: 195–200) la batalla fou el 3–4 de setembre. S'ha de tenir en compte, a més, que Roger de Llúria trigaria uns dies a anar al golf del Lleó per a cercar les galeres enemigues que havien fugit de la batalla, i que pensava que fossin a Aigüesmortes, i després tornar a Cadaqués, això a la fi

d'agost o, més versemblantment, al començament de setembre. Doncs, es pot haver produït una confusió entre aquests últims fets i l'altra batalla al golf de Roses contra la resta de la flota francesa, que coincideix amb una revolta (29 d'agost) de la ciutat contra els invasors. És la tercera batalla comentada per Muntaner, segons es veurà tot seguit, però també per les cròniques franceses (Badia i Homs *et al.*, 1985: 70–75; Cingolani, 2006: 644–647). També pot haver engendrat més confusió el fet que Roger de Llúria, després de tornar victoriós a Barcelona amb Marquet i Mallol, hagi anat un altre cop a Roses, a fi de poder acudir amb els almogàvers al Coll de Panissars i reunir-se amb les forces catalanes de terra en la victòria final (Badia i Homs *et al.*, 1985: 75).

■ Tercera batalla

Muntaner, *Crònica* (Soldevila ed., 2011: §§ 129–132, 135–136):

§ 136: E, con açò fo fet, l'almirall féu la via de Roses [...] Aquell jorn que la batalla fo feta, a hora de vespres En Ramon Marquet i En Berenguer Maiol foren ab l'almirall. E l'almirall lliurà'ls totes les galees que havia preses e dix-los que [*les*] emmenassen [...] a Barcelona [...] e ell iria-se'n a Roses per [...] lo navili qui en Roses era, e les 25 galees, [...] que ell no partiria tro que Roses hagués pres [...] E [...] ell féu la via de Roses [...] e les 25 galees [...] totes les hac [...] E puis anà-se'n al port de Roses, on trobà més de 150 entre naus e llenys e tarides, e totes les hac. E puis eixí en terra, on havia ben 500 cavallers francesos [...] e desconfí-los [...] E l'almirall combaté la vila de Roses e presa e establí-la bé [...] E així l'almirall [...] ben veia que la mar era sua e que no el calia de res tembre.

Muntaner és l'únic que narra aquest tercer combat, que té lloc després de la batalla decisiva a prop de les illes Formigues, constitueix el moment de la derrota definitiva dels francesos i juga un paper estratègic fonamental, atès que representa la fi del perill de supervivència per a la mateixa Corona catalanoaragonesa, en el cas que la guerra s'hagués perdut.

Per les raons exposades, costa entendre que aquests combats marítims, que tenen lloc durant poc més d'un mes i que són decisius per a la conclusió –victoriosa– de la croada, siguin relatats amb tanta incoherència i de vegades de forma força sintètica. És evident que hi va haver un problema important amb la base documental emprada pels textos analitzats, ja a l'època dels autors.

De fet, hi ha alguns elements que criden especialment l'atenció: la discordança profunda entre les versions dels fets que, tot i coincidir en alguns aspectes, innegablement mostren discrepàncies importants, un desalíneament profund i algunes divergències gairebé irreductibles entre les diferents narracions. Potser, com que els esdeveniments en aquesta fase final de la croada es van precipitar, les fonts que aquests autors van aprofitar podien ser desiguals, confuses, escasses o insuficients, fragmentàries o incompletes o bé podria ser que s'hagin perdut almenys parcialment. D'altra banda, sabem que Desclot treballa generalment amb fonts d'arxiu de la cancelleria reial i que Muntaner acudeix sovint a la seva experiència, és a dir, a la seva memòria personal. Tanmateix cap dels dos presenta a la seva crònica un relat clar i unívoc, sinó que ambdós mostren algunes incongruències. Aquests dos elements confirmarien l'existència de dificultats objectives per part dels autors, relatives a les fonts, a l'hora de redactar el relat dels esdeveniments. Pensem, per exemple, en la narració del primer enfrontament del 28 de juliol: en concret, segons s'ha vist, Desclot i Muntaner descriuen dues batalles totalment diferents i, en el cas dels *Gesta Comitum*, la situació esdevé encara més confusa i el text superposa i hibrida fets diferents, segons es veurà en l'esquematització final proposada. També l'arribada des de Sicília de la flota de reforç capitanejada per Roger de Llúria discrepa profundament d'un text a un altre, tot i que les cròniques de Desclot i Muntaner coincideixen en afirmar que la batalla de les illes Formigues té lloc de nit, fet que afavoreix Roger de Llúria, expert en els combats navals nocturns.¹¹

L'esquematització a la pàgina següent identifica les parts i els aspectes superposats i hibridats als tres textos estudiats. Cap testimoni dubta a propòsit del fet que el primer combat (28 de juliol) el protagonitzen Marquet i Mallol. Tanmateix, els *Gesta Comitum* sembla que confonen i sintetitzen els diferents enfrontaments i indiquen com a primer el de les illes Formigues, tot i relacionant la captura de Guillem de Lodeva amb la segona batalla, quan sabem que Palmirall francès capitanejava la flota enemiga en el combat del 28 de juliol i no en el successiu del 27–28 d'agost. Segons Muntaner, després de la primera batalla, Marquet i Mallol van a Cadaqués, lloc que apareix també en Desclot, però quan Roger de Llúria hi torna després

11 Al *Dotzè del Crestià* (1387) de Francesc Eiximenis els capítols 333–340 tracten de l'estratègia militar en les batalles navals; aquesta secció de l'obra del franciscà gironí, doncs, constitueix la tractació teòrica d'això que es narra a les cròniques del temps.

resultats de la col·lació		
Desclot, <i>Crònica</i>	<i>Gesta Comitum</i>	Muntaner, <i>Crònica</i>
primera batalla 28 de juliol de 1285		
Roses – Sant Feliu <u>Marquet + Mallol</u>	Formigues Marquet <i>et suos</i>	Roses <u>Marquet + Mallol</u>
galeres: 11 cat ~ 24 <u>fra</u>	galeres: 12–15 cat ~ 30 fra	<u>galeres: 11 cat ~ 25</u> <u>fra</u>
<u>captura de Guillem de Lodeva</u>	—	<u>captura de Guillem de Lodeva</u> Cadaqués
segona batalla 27–28 d'agost de 1285		
Sant Feliu – Palamós <u>Marquet + Mallol</u> amb 10 galeres <u>Roger de Llúria</u> amb 30 galeres més altres veles (tot. 80) més altres 4 galeres sicilianes i altres veles (tot. 12) Golf de Lleó > Cadaqués	Roses <u>Roger de Llúria</u> — captura de Guillem de Lodeva	Formigues <u>Marquet + Mallol</u> amb 16 galeres <u>Roger de Llúria</u> amb 46 galeres
tercera batalla fi d'agost – començament de setembre de 1285		
—	—	Roses Roger de Llúria

de l'encalç fracassat de les galeres que havien fugit del segon combat i es pensava que haguessin anat al port d'Aiguësmortes. Finalment, tan sols Muntaner narra la conclusió definitiva de la guerra per mar, tot i ser un esdeveniment clau, és a dir, la tercera batalla en el golf de Roses i la conquesta del port i de la ciutat, que anihila definitivament l'estol enemic, que

ja no pot aportar avituallaments i reforços a l'exèrcit de terra, i marca la fi de la croada contra els catalans.

Segons es va subratllar oportunament, “la batalla de les Formigues, amb la destrucció total de les forces marítimes franceses, significà el cop mortal per als invasors. L'exèrcit de terra, sense el recolzament naval, quedà incommunicat i sense proveïments”; immediatament després, possiblement al començament del mes de setembre, “la presa del port i de la ciutat de Roses va constituir la desfeta definitiva dels enemics i el final de la croada contra Catalunya es precipità” (Badia i Homs *et al.*, 1985: 16). De fet, “la desfeta de l'esquadra de Felip III provocà l'abandó de Girona i la posterior retirada de l'exèrcit invasor, mancat de proveïments de tota mena, delmat per la pesta i amb el rei francès malalt de mort” (Badia i Homs *et al.*, 1985: 73).

Aleshores, cal distingir tres batalles separades en el temps: la del dia 28 de juliol de 1285, quan les galeres catalanes capitanejades per Ramon Marquet i Berenguer Mallol s'enfronten amb els enemics en l'àrea del golf de Roses; la de la nit entre el 27 i el 28 d'agost, sota el comanament de l'almirall Roger de Llúria arribat des de Sicília amb la flota de reforç a les rodalies de les illes Formigues; i, finalment, la tercera i última, decisiva, quan Roger torna al golf de Roses i conquereix el port i la ciutat i desbarata definitivament els francesos. ■

■ Bibliografia

- Aguilar, Josep Antoni (2006): «“Lo Rey d'Aragó no ns fa sinó greuges e vilanies!”: papat i casa d'Aragó a la *Crònica de Muntaner (I)*», *Estudis Romànics* 28, 199–229.
- (2007): «“Lo Rey d'Aragó no ns fa sinó greuges e vilanies!”: papat i casa d'Aragó a la *Crònica de Muntaner (II)*», *Estudis Romànics* 29, 109–142.
- Badia i Homs, Joan *et al.* (1985): *El combat naval de les illes Formigues: VII centenari 1285–1985*, Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell – Diputació de Girona.
- Badia, Lola (1993): «Veritat i literatura a les cròniques medievals catalanes», in: Badia, Lola (ed.): *Tradició i modernitat als segles XIV i XV*, València / Barcelona: Institut de Filologia Valenciana / PAM, 19–38.
- Bassegoda, Enric (2004): «La batalla de les illes Formigues en Desclot i Muntaner», *Quaderns de la Selva* 16, 91–103.

- Cingolani, Stefano Maria (2003–2004): «Historiografia catalana al temps de Pere II i Alfons II (1276–1291). Edició i estudi de textos inèdits: 1. Crònica del rei Pere», *Acta Medievalia* 25, 201–227.
- (2006): *Historiografia, propaganda, comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva “Crònica”*, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- Desclot, Bernat (1949–1951): *Crònica*, edició a cura de Miquel Coll i Alentorn, Barcelona: Barcino, 5 vols.
- (2008): *Crònica*, in: Ferran Soldevila (ed.): *Les quatre gran Cròniques*, II. Crònica de Bernat Desclot, revisió filològica de Jordi Bruguera, revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- Ferrer i Mallol, Maria Teresa (2007): «Una família de navegants: els Marquet», in: Batlle i Gallart, Carme *et al.* (eds.): *El “Llibre del Consell” de la ciutat de Barcelona, segle XIV: les eleccions municipals*, Barcelona: CSIC, 157–165.
- Fort i Cogul, Eufemià (1966): *Roger de Llúria*, Barcelona: Dalmau.
- García Sanz, Arcadi (1977): *Història de la Marina catalana*, Barcelona: Aedos.
- Gesta comitum Barcinonensium* (2007): Textos llatí i català editats i anotats per Louis Barrau Dihigo i Jaume Massó i Torrens, prefaci per Thomas N. Bisson, ed. facsímil, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- Muntaner, Ramon (2011): *Crònica*, in: Ferran Soldevila (ed.): *Les quatre gran Cròniques*, III. Crònica de Ramon Muntaner, revisió filològica de Jordi Bruguera, revisió històrica de Maria Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona: Institut d’Estudis Catalans.
- Orazi, Veronica (2018): «Guerra combattuta, guerra raccontata: Ramon Muntaner e la sua *Crònica* (1328)», in: Lusso, Enrico (ed.): *Guerre combattute e guerre raccontate tra Medioevo ed Età moderna*, Cuneo: Associazione Culturale Antonella Salvatico – CIRBEC, 11–43.
- (2019): «Les batalles navals en la *Crònica* de Ramon Muntaner», in: Badia, Lola / Cifuentes, Lluís / Salicrú i Lluch, Roser (eds.): *La vida marítima a la Mediterrània medieval. Fonts històriques i literàries*, Barcelona: PAM, 275–293.
- (2021): «Narrative techniques and aims of the discourse on military expeditions and coastal defense in Ramon Muntaner’s *Crònica* (1328)», in: Cortijo Ocaña, Antonio / Antolí Martínez, Jordi M. (eds.): *Approaches to New Trends in Research on Catalan Studies*, Bern: Peter Lang, 309–330.

- Planells, Antoni J. (2011): *Roger de Llúria. El gran almirall de la Mediterrània*, Barcelona: Base.
- Pryor, John H. (1983): «The naval battles of Roger of Lauria», *Journal of Medieval History* 9, 179–216.
- Rahola, Carles (1925): *L'Empordà a la "Crònica" d'en Muntaner*, Barcelona: Joaquim Horta.
- Soldevila, Fernando (1953): *L'almirall Ramon Marquet*, Barcelona: Barcino.
- Soldevila, Ferran (1965): *Els grans reis del segle XIII: Jaume I. Pere el Gran*, Barcelona: Vicens-Vives.
- (ed.) (1971): *Les quatre grans cròniques*, Barcelona: Selecta.
- Veronica Orazi, Università degli Studi di Torino, Dipartimento di Lingue e Letterature straniere e Culture moderne, Complesso Aldo Moro, Via Giuseppe Verdi 18, 10124 Torino (IT), <veronica.orazi@unito.it>, ORCID: 0000-0002-5072-9970.